

PAPER DETAILS

TITLE: İbni Sina ve Aristotelesçi Sol

AUTHORS: Özlem KARA

PAGES: 792-798

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/634473>

2018/3

Volume: IX

Number: 21

ISSN 2146-4901

2018

3

ŞIRNAK UNIVERSITY

JOURNAL OF DIVINITY FACULTY

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ISSN 2146-4901

9 772146 490007

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
ŞIRNAK UNIVERSITY JOURNAL OF DIVINITY FACULTY
2018/3 Cilt/Volume: IX Sayı/Number: 21
ISSN 2146-4901

Bu dergi **EBSCO Host: Academic Search Ultimate** veritabanında tam metin olarak,
Ayrıca **TÜBİTAK-ULAKBİM** Sosyal ve Beşeri Bilimler veritabanı, **ASOS, İSAM** ve **SOBIAD** Sosyal Bilimler Atıf Dizini
tarafından taranmaktadır.

Sahibi/Owner

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi adına Prof. Dr. Abdülaziz HATİP

Yazı İşleri Müdürü/Editor in Chief

Doç. Dr. Hüseyin GÜNEŞ

Editör/Editor

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜL

Editör Yard./Co-Editors

Dr. Öğr. Üyesi A. Yasin TOMAKİN, Arş. Gör. Mustafa YILDIZ, Arş. Gör. İsmet TUNÇ

Yayın Kurulu/Editorial Board

Doç. Dr. Hüseyin GÜNEŞ

Doç. Dr. İbrahim BAZ

Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahim AYĞAN

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜL

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Yasin TOMAKİN

Dr. Öğr. Üyesi Emin CENGİZ

Dr. Öğr. Üyesi Fatih KARATAŞ

Dr. Öğr. Üyesi Fevzi RENÇBER

Dr. Öğr. Üyesi M. Muhdi GÜNDÜZ

Dr. Öğr. Üyesi M. Şükrü ÖZKAN

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BAĞIŞ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait UZUNDAĞ

Dr. Öğr. Üyesi Nurullah AGİTOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Yaşar ACAT

Arş. Gör. İsmet TUNÇ

Arş. Gör. Mustafa YILDIZ

Arş. Gör. Talip DEMİR

Öğr. Gör. Şehmus ÜLKER

Redaksiyon / Redaction

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Yasin TOMAKİN

Baskı/Publication

Grafik Tasarım: DÜZEY AJANS 0212 417 92 92

Baskı

İLBEY MATBAA

Basım Tarihi / Publishing Date

Aralık 2018 / December 2018

Yönetim Yeri/Administration Place

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mehmet Emin Acar Yerleşkesi, 73000 Merkez/Şırnak

Tel:+90 486 518 70 75 Faks: +90 486 518 70 76

e-mail: suifdergi@gmail.com

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi hakemli bir dergi olup yılda üç sayı olarak yayımlanır. Yayın dili Türkçedir.
Dergide yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları yayıncı kuruluşa
ait olup, izinsiz olarak kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz.

İbni Sina ve Aristotelesçi Sol

Yazar: Ernst BLOCH, çeviri: Tanıl BORA
İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2018, 120 s.
Tanıtın: Özlem KARA*

Ernst Bloch bu kitabında, Aristoteles'in düşüncesinin sol kanadı olarak gördüğü İbn Sina ve İbn Rüşd'ün düşüncelerini inceliyor.

Kitabın giriş (s. 13-17) bölümünde İbn Sina'nın hayatı kısaca anlatılıyor. Şark Skolâstigi olarak adlandırılan çizgide İbn Sina ve İbn Rüşd en önemli köşe taşlarıdır. Bu skolâstik, Aristoteles'e dayanarak Hristiyanca olmayan bir yoldan geliştirilen materyalist bir canlılığa sahiptir ve aydınlanmanın kaynak alanlarından biridir. İbn Sina maddeye ne mekanikçilerinki gibi yavan ne de öte dünyadakilerin arzuladığı gibi mahcup değil, enerjiyle yükleyerek aktaran bir filozoftur.

Ticaret yaparak dünyayı dolaşan tüccarların katkısı ve yerleşik olan kitabın katkısı ile Arap dünyasında meydana gelen fikri gelişme, Avrupa'nın fikri gelişiminin kaynağı olarak görülüyor. Gerek bu topraklarda İslam öncesi yaşayan filozofların etkisi gerekse sonrasında yapılan çeviri hareketleri bunda etkili oluyor. Ve yine bu konuda en önemli etkenlerden biri de İran kültürü olarak görülüyor. Yine Arap topraklarından olan Bağdat, Arap ve İran kültürlerinin birleşme yeri oluyor, burada oluşan özgür zihinli anlayış, Endülüs İslam devleti sayesinde batıya taşınıyordu. Felsefenin Yunan-Suriyeli geleneği, İslam toprağında yerleşti. En önemli İslam düşünürlerinin, keşiş yerine hekim; teolog yerine natüralist olmaları bunun sonucu olarak görülüyor. Ortaçağ Avrupa'sında ise bunun tam tersine olarak, doğa bilimlerine meyilli filozof sayısı çok az ya da anormal bir durumdu. Arap skolâstiginde ise tam tersi bir durum geçerlidir. İbn Sina, tefsirini bile doğa ile yaparak bu tavrını ortaya koyuyordu. Yöneticiler de iktidarlarını dünyevi bilimle süslüyorlardı. İbn Sina'nın düşünüş tarzındaki bu farkın temeli yaşadığı topraklarda hâkim olan bu anlayıştı.

Ortaçağ Arap düşünürlerinin kendilerini dinden üstün hissettikleri şeklinde yapılan yorum oldukça ilginçtir (s. 21). İbn Sina, dinin dile getirdiklerinin, filozofların öğretilerinin üstünün örtülerek, imge ve mecaz yoluyla kullanılan bilgiler olduğunu söylemiştir. Vahiy herkes için vuku bulduğu için, herkes tarafından anlaşılması hedeflenmiştir. Felsefe ise dini akılla sınamış, vahyin telkini yerine tevil yoluyla akli konuşturmayı tercih etmiştir. Bu noktada Bloch'un, "İbn Sina'da ve gayet keskin haliyle İbn Rüşd'de insan tininin enkarnasyonu Muhammed değil, Aris-

* Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Yüksek Lisans Öğrencisi.
ORCID: 0000-0003-2552-6589
ozlemkara41@hotmail.com

toteles'tir" (s. 22) ifadesi İbn Sina ile ilgili bilgisinin eksik ya da taraflı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu anlamda Hristiyan skolâstiklerinin bile önüne geçen İslami filozoflar, Aristoteles'i insan aklının mutlak tezahürü, Hz. Muhammed'in ışığını ise ilk eğitimin, mitlerin ve mesellerin âleminde gördüğü ifade ediliyor. İman-bilgi ilişkisinin Hristiyan skolâstiklerinden farklılık arz ettiği yukarıdaki iddialarla ortaya konuluyor. Hristiyan dünyasında akıl sadece, imanı aklın alabileceği şekilde ifade etme görevine sahiptir. Arap iman-bilgi ilişkisinin tersine, Hristiyan dünyasında, felsefe vahyin ilk basamağı olarak görülüyor, saçma olan dini inanışları akılla anlamak imkânsız addediliyordu. Hatta büyük Aristotelesçi olan Thomas Aquinas bile imanı akıl ötesi olarak nitelendiriyordu. İşte tam da bu nedenlerle İbn Sina'nın aklı en yüce, başlangıçtaki ışık şeklinde tanımlaması ile aradaki fark bariz bir şekilde ortaya çıkıyordu. Bloch, mistisizmin de düşünürlerin kutsal metinlere mesafe koymasını desteklediğini ifade ediyordu. Bu kısımda Yeni Plâtoncu, mistik Pers Tarikatı mensupları, İhvan-ı Safa mensuplarının kutsal metinlere olan mesafeli tavırları örnek olarak veriliyor. Mistisizm ile natüralizm, ruhbanla ve kitabi ortodoksi ile mücadele ederek ortak bir tavır sergiliyordu. İbn Sina'nın dostu Ebu Sa'id'in "Camiler tamamen yerle bir edilmeden, dervişlerin işi bitmiş olmaz; iman ve imansızlık tamamen bir olmadıkça hiçbir insan hakiki Müslüman olamaz" (s. 25) şeklindeki sözleri, Bloch tarafından, sufilerle felsefecilerin aynı düşünceler etrafında buluşmasına delil olarak gösterilmesi de manidardır. Bu noktada Hallac-ı Mansur'un sonunu da isim vermeden, ulaşılan düşünce yapısının sonuçları konusunda örnek olarak göstermektedir. Gayr-i dini aydınlanmanın kökeninde, aslan payına sahip olan natüralizmin dışında, paradoksal bir unsur olarak mistisizm de vardır. Avrupa'dan buna örnek olarak Üstad Eckart gösteriliyordu. Kilise düşmanı olarak kabul edilen mistizm, bilim düşmanı olduğunda kabul görmüyordu. Bu noktada felsefenin döneği olarak nitelendirdiği Gazali'yi örnek veren yazar, felsefeye karşı başlattığı savaşa değiniyor. Gazali'yi bilinemezçiliğin yolunu açmakla, dinsel alegorileri felsefi kavramlara dönüştürmekle suçluyor, Bloch. Gazali'nin etkisiyle Hristiyan patristik Origenes, İncil'in üçlü anlamına dair öğretiyi oluşturuyor; somatik-harfi harfine anlamı, psişik-alegorik anlamı, pnömatik-bulmacalı anlamı şeklinde ifadesini bulan. Mistik dolaylı anlatım olarak ifade edilen bu anlatımda hedef, dini eleştirmek, indirgemek, bilgelikle aşmak değil, dini kurtarmaktır. Bu İbn Sina'nın kabul etmediği bir yaklaşımdı. Bu öğretinin iman-bilgi ilişkisi, İbn Sina'da rasyonelleşerek tüm Avrupa Aydınlanmasının tohumunu ekiyor.

Bilginin imanla ilişkisi pek çok farklı hikâye ile anlatılıyor. Bunlardan biri olan Hay Bin Yakzan, Avrupa'da oldukça etkili oluyor. Yazarı İbn Tufeyl, bu roman sayesinde Robinson karakterine öncülük ediyor. Bloch, bu eserin fikir kaynağının İbn Sina olduğunu ifade ediyor. İbn Sina aklın idrakinin her şeye yeteceğini ortaya koymak için, yapayalnızken idrak eden bir insan uyduruyor ve buna Hayy bin Yakzan adını veriyor. Yaşayan uyanık oğlu anlamına gelen bu isim, aslında uyanık

olan ve kendini gerçekleştiren insanların genel aklını temsil ediyor. İbn Tufeyl'in bu romanı yazmasının sebebi, İbn Sina'nın kurgusunu sınamak olarak görülüyor. Bu roman 1671'de Philosophus autodidactus adıyla Avrupa'da yayınlanıyor. Romanın Avrupa'daki etkisi sadece Robinson karakterini yaratmak olmuyor, aynı zamanda aydınlanmanın temel inancı olan, insanın kendi aklı dışında bir imana ihtiyacı olmadığı inancısını da güçlendiriyor. Bloch, bu roman üzerinden natüralizmin, mistik İbn Sina'da saklı olduğu yorumunu yapıyor. Buna gerekçe olarak, İbn Sina'nın tanrısallığı bu roman sayesinde tekçi vurguyla da olsa doğaya nüfuz ettirdiğini gösteriyor.

'Aristoteles-İbn Sina ve Bu-Dünyanın Özleri' (s. 35-49) başlığı altında, İbn Sina, Ortaçağ aydınlanmasında başlayan maddenin yükselişinin dönüm noktası olarak gösteriliyor. İbn Sina ve kendisi de müftü olan İbn Rüşt'ün İslam'ın müftüler dünyasına rağmen ayakta kaldığı şeklinde bir tespit yapılıyor. İbn Sina, metafiziği üzerine bina etmek için öncelikle mantık, matematik ve doğa bilimleri ve doğa felsefesi gerektiğini ifade ediyor. İbn Sina'nın eserinde vurguladığının, Aristoteles'ten çıkan, Thomas Aquinas yerine Giordano Bruno'ya götüren ve Hegel'in ölümünden sonra ortaya çıkan bir çatallanmaya uygun şekilde Aristotelesçi Sol terimi olduğu ifade ediliyor. İbn Sina ile Hegel arasındaki bağ, bu dünyaya olan ilginin ağırlıklı hale gelmesidir. Fizikçi lakaplı Straton, Aristoteles yorumcusu Afrodisiaslı İskender, İspanyol Yahudisi Avicenna ve İbn Rüşt, İbn Sina'nın geliştirdiği Aristotelesçi solu temsil eden filozoflar olarak sayılıyor. İbn Sina'nın Aristotelesçi solu birincisi beden ve ruh bahsi, ikincisi eylemli zihin ve genel insani zekâ ve üçüncüsü dünyadaki madde-biçim ilişkisine ilişkin olmak üzere 3 noktada geliştirdiği ifade ediliyor. Birinci hususta İbn Sina, bedeninin yeniden dirilişini inkâr ederek, sol görüşün bakış açısını pekiştirir. İkinci hususta bütün insanların aklının bir ve aynı olduğu görüşü üzerinden, Aydınlanma'da ortaya çıkan doğal hukuk, doğal ahlak ve doğa dinine destek olur. Üçüncü hususta, İbn Sina, Aristoteles'in maddenin yaratılmamışlığına dair öğretisini Mümkünlük kavramından yola çıkarak keskinleştirmiştir. Maddeyi, tıpkı biçim gibi ebedi varlık olarak görmüştür. Aristotelesçi solun yönelimi, madde-biçim ilişkisinin değiştirilmesinden çıkarak, aktif bir varlık olarak kavranan maddeye doğru ilerliyor. Dünyayı yaratmış olan Tanrı'nın yerine, natura naturansın (yaratıcı doğa) yaratıcı gücü geçiyor.

İbn Sina'nın Thomas Aquinas'a etkisi ve aksinin konu edildiği bölümde (s. 51-59), İbn Sina'nın genel kavramların reel geçerliliğini ortaya koyduğu evrenseller meselesindeki bakış açısının Albert ve Thomas Aquinas tarafından devralındığı ifade ediliyor. Hristiyan skolastiğinin mantık ve bilgi teorisi ile ilgili görüşlerine bakıldığında Aristotelesçi sağ olmadığı söylenebilir. Thomas Aquinas İbn Sina'nın etkisinde kalarak, bedenle ruh arasında bir yarılmayı vaaz ediyor. Thomas Aquinas, Aristotelesçi Solun dünyanın açıklamasından türettiği saf ruhu, tamamıyla aşkın bir teizmle doldurur. Thomas Aquinas'ın sistemi, Aristoteles, İncil ve dogma

arasında düzgün bir ahenk kurma denemesi olarak görülüyor. Thomas Aquinas Aristoteles'in açıklamaları ile kilisenin açıklamaları arasında başlangıçta şüpheli olan tavrını kilisenin baskısı ile değiştirmek zorunda kalıyor. Thomas Aquinas, Aristoteles'in felsefesini aklın doğal ışığı olarak görüyor, vahyin bunu reddedemeyeceğini düşünüyordu.

'Aristotelesçi Solun Kilise Karşı Harekete Tesiri'(s. 61-67) başlığı altında yazar, bu sol akımın 13. Yüzyılda Gül'un Romanı ile materyalizmin Hıristiyanlık kültüründe ifade edildiğini savunuyor. Artık bu romanda arzulanlar dünyaya ait değerlerdir, öte dünyaya ait değil. Bu romanın kiliseyi rahatsız etmesinin asıl nedeni, dünyanın yaratılışı ile ilgili kilisenin öğretisine karşı maddenin önceden var olma düşüncesine temel teşkil etmesidir. Nitekim bu romandan sonra maddenin önceden var olduğunu savunan filozoflar bu görüşlerini açıkça söyleme cesareti buluyor. Bu bakış açısının Rönesans ile bağını en etkili şekilde kuran G. Bruno oluyor. Aslında G. Bruno, İbn Sina, İbn Rüşd, Dinantlı David, İbn Gabirol gibi filozofların görüşlerinin devamı olarak görülüyor. Yazar, İbni Sina ile yükselen Aristotelesçi solun, İbn Gabirol tarafından Yeni Platoncu Solla birleştiğini iddia ediyor. G. Bruno'ya göre madde birinci, biçim ise ikinci oluş ilkesidir. G. Bruno, İbn Sina'nın metafiziğini, 'Tanrı şimdi artık müstakil bir uğrak değildir, hareket-siz hareket ettiriciye tabi olduğu düşünülen maddenin de son derece hareketli bir hayatı var' diyerek, nihayete erdirir. Bloch, Spinoza'nın felsefesinin de bu sol akımın aktarımları olduğunu ifade ediyor. Materyalizmin hakikatinin, Garpla Şark'ı kenetleyerek, işlene işlene çıktığı tespitinde bulunuluyor. Leibniz'in monadlar teorisinin de kendi kendini meydana getiren dünya görüşünün genetik bir tefekkürü olarak görülmesi, sol görüşe sahip filozoflara bir tanesini daha ekleme girişimi olarak yorumlanabilir.

'Ahlaka İndirgenmiş' (s. 69-74) din başlığı altında, İbn Sina ve İbn Rüşd'ün yazdıklarının gelişime, yeniliğe kapalı zihinleri olumsuz etkilediği ifade ediliyor. İslami ortodoksinin inancı bilgiye doğru aşanlardan intikam alıp yakılan, yok edilen, yasaklanan eserlerden ve ilim adamlarından söz ediliyor. Yapılan takibatlarda döneke sufi olarak nitelediği Gazali'nin payı olduğunu savunan Bloch, felsefenin halka şüpheli bir şey gibi gösterildiğini ifade ediyor. Şarkta felsefenin durumu ile Galilei'nin İtalya'da doğa bilimlerini ortaya koyma aşamasında uğradığı muamele arasında benzerlik kuruluyor. İslam Felsefecilerinin Aristotelesçi soldan ibaret olmadığından, İhvan-ı safa, mütekellimin diye tabir edilen mezhep reislerinin varlığından bahsediliyor. Bloch, Şark'ta felsefi açıdan kayda değer bir Ortodoks ilahiyatın hiç olmadığını iddia ediyor. Renan'ın felsefenin, deist ve natüralist türlerini ortaya koymasını da bu iddiasına delil gösteriyor. Arap felsefesi, özellikle de İbn Rüşd felsefesi natüralist felsefeye dâhil ediliyor. Bloch, İslamcılığın siyasi hareketinin hakiki taşıyıcısı olarak mezhepleri değil, İbn Sina ve İbn Rüşd gibi filozofları görüyor. Geleneksel dini sadece bilgi ile değil erdemle de muhafaza ede-

rek aşmaya yönelik bir tutum natüralizmin bir türü olarak niteleniyor. İbn Rüşd ve İbn Sina'ya göre ahlak yasasının merkezinde adalet erdemi yer alıyor ve bu erdem dinlerden bağımsız bütün insanların vicdanında ortak bir ilkedir. Bu görüşün bir temsilcisi olarak İbn Tufeyl gösteriliyor. Yazdığı eser olan Hayy Bin Yakzan'da dinlerin üzerindeki bu doğal ahlak yasasını işlediği ifade ediliyor. Bloch, bu romanın amacının, insanın pozitif dinin bilgisine sahip olmadan da tanrının ve doğanın idrakine varabileceğini, erdemin bilgeliğine de ulaşabileceğini ortaya koymak olarak ifade ediyor. Doğal ahlak yasası, doğal dinin ve pratik yanının hem ölçütü hem yaptırımını hem de içeriği işlevi görür. Yahudi Aristotelesçi olarak ifade edilen Maimonides de tanrı bilgisinin insanlarda ahlaka dair sıfatlarla tezahürünü savunur. Şark natüralizminin bu tutumu Avrupa'yı etkiliyor. Etkilenen filozoflar arasında Abaelardus, Roger Bacon, Spinoza gibi isimler zikrediliyor. Bu bölümde Bloch, natüralizmin ahlaka karşı olmaktan çok uzak olduğu yönünde tespitte bulunuyor.

'Aristoteles ve Mekanik Olmayan Madde' (s. 75-76) başlığında, Aristotelesçi Sol'un eskiyen yüzünün taze bir bakışla yeniden ortaya çıktığı ifade ediliyor. Bu çağda madde-biçim ilişkisinde, maddeye yüksek önem veriliyor. Hegel'in temsil ettiği sol kanat diyalektik; Aristoteles'in temsil ettiği sol kanat ise madde kavramından ötürü önem arz ediyor. Aristoteles'te madde, her şeyin istidadı ve her şeye istidatlı olandır. Bu tanım maddeyi sadece mekanik olma boyutundan almış, gelişim kavramı ile ilişkilendirmiştir. Mekanik-statik maddede süreçten ve diyalektikten eser yoktur. Hem insani hem bizzat fiziki dünya, kendi olgunluğuna, kendi gerçekleşmesine ve yayılımına henüz zıt giden bir etkide bulunur. Dünyanın maddesinin, varoluş biçiminin kemale ermiş bütünlüğünün, henüz arifesinde olduğumuz ifade ediliyor.

'Aristoteles'in Kendi Solu Tarafından Dönüştürülmesi, Bu Solun Kendisinin Dönüşümü' (s.77-82) başlığı altında Bloch, solun Aristoteles üzerinde başlattığı ilk dönüşümün, maddenin yeniden aktifleştirilmesi olduğunu ifade ediyor. Bu dönüşüm aslında Aristoteles'in istidat/kabiliyet kavramında mevcuttur. Hegel'in materyalizminde süreç sabittir ve dolayısıyla Yeni'nin doğuşu kavramsız kalıyor. Sahici tarihsel-diyalektik materyalizm, her yöne açılan gelişmenin tohumuyla hareket ederek, geleceğin ufuklarına açılan bir materyalizm olarak tarif ediliyor. Bu bakış açısında her anlamda tekâmül eden bir madde anlayışı maddeyi statik hale getirdiği için reddediliyor, onun yerine gelişmeye açık bir madde görüşüne geçiliyor.

'Madde- Biçimini Bağlarından Kurtaran Sanat' (s. 83-87) başlığında, sanatın hem mevcut olanı anlamlı ve fark edilir kılmasıyla hem de henüz olmamış Mükün'ü ateşleyerek yaratıcı yönünden bahsediliyor. Sanat, Lessing'in 'maddeyi biçime gebe ve doğurtulması gereken bir mahiyet' ifadesinin yansıması olarak görülüyor. Sanatçının elinde kuvvesi-potansiyeli güncellenmeye devam eden pasif değil aktif madde yani natura naturans, yaratan doğadır. Bu görüşü paylaşan Schopen-

hauer ve Hegel'in de görüşlerine yer verilerek, sanatın Aristotelesçi soldaki anlamı ortaya koyuluyor. Sanatçı, aynı anda hem doğurtan hem de kemale erdiren bir kuvvet olarak anlam buluyor. Maddenin kendi içinde taşıdığı biçimlenme istidadını açık ve belirgin bir şekilde çıkararak, ortaya seren kişidir sanatçı.

'Metin Parçaları ve Açıklamalar' (s. 91-120) kısmında önce Aristoteles'in Ruh Üzerine ve Metafizik eserlerinden bölümler paylaşılıyor. Bu bölümlerde Aristoteles'in madde, biçim ve hareket üzerine görüşlerini aktardığı metin parçaları görülüyor. İbn Sina'nın *Metafiziki* eserinden aktarılan metin parçasında öncelikle felsefi bilimler ile ilgili kategoriler ve bunların açıklaması yapılıyor. İbn Sina'da mümkün, imkânsız kavramları ile ilgili görüşler aktarılıyor. İbn Sina, maddi sebebi, maddedeki kuvveyi ayarlayan olarak tanımlıyor. İbn Sina'nın, başka şeylerle bağlantılı olan maddi sebep, zorunlu olarak diğer özlerle bağ kurar ve bir bileşime girer' şeklinde ifade ettiği, değişim sürecinin evreleri ile ilgili görüşü ortaya koyuluyor. Hem madde hem de özsel biçim birbirinin sebebi olarak görülüyor. İbn Rüşt'ün *Tehâfütü't-Tehâfüt* kitabından yapılan alıntıda, insan aklının kavradığı ve bilgiye dönüştürdüğü hususun maddenin içinde yaşayan biçim olduğu ifade ediliyor. Maddesiz varlıkların varlığı reddediliyor. Maddenin bir yaratıcıya ihtiyacı yoktur şeklinde yorumlanan metinden bu anlamın nasıl çıktığı merak konusudur. İbn Rüşt'ün metni olarak verilen bölümde, başlangıçsız bir potansiyelin mevcut olduğu ifade ediliyor ama bunu yaratıcıya ihtiyaç yok şeklinde okumak İbn Rüşt'ü anlamamak demektir. Avicenna'dan (İbn Gabirol) alınan metinde, evrensel madde düşünürü olarak tanınan filozofun Aristoteles'ten ziyade Yeni Platoncu çizgide olduğu ifade ediliyor. Ama madde ile ilgili 'materia universalis' kavramının geldiği yer Aristoteles solu olarak ifade ediliyor. İbn Gabirol *Fons vitae* isimli eserinde genel maddeyi ve genel biçimi dünya tininin kurucu bileşeni olarak gören görüşüyle Aristotelesçi solu temsil ediyor. Giordano Bruno'nun *Toplu Eserleri* isimli eserden yapılan alıntıda duyuların ve aklın yardımı ile yönlendirilen inceleme hakikatin kilitlerini açar, böylece tanrılığın ve doğa ananın haysiyetli görünüşüne erişiriz ve maddenin kimyasal malzemenin gübre çukurundan başka bir şey olmadığı şeklindeki yalanlara inanmayız şeklindeki sözlerine yer veriliyor. Yapılan alıntılar G. Bruno'nun maddeyi ön plana alan görüşlerini ortaya koyuyor.

Esere genel olarak baktığımızda Bloch'un, Aristoteles'in ortaya koyduğu maddeci yaklaşımı destekleyen filozofların bu yöndeki görüşlerine yer verdiğini görüyoruz. Bazen zorlayarak bazen de buna dair ortaya konmuş ifadelerden yola çıkarak bu görüşe İbn Sina'dan itibaren yapılan katkılar ele alınıyor. Eksilteli cümleler ile şiirsel bir dil görüntüsü veren kitabın çevirisi Latinceye çokça yer vermesi açısından sözlük kullanmayı zorunlu hale getirmiştir. Ayrıca devrik ve eksilteli cümleler, felsefi bir eser olan kitabın zaten ağır olan dilini bir kat daha zorlaştırmıştır. Kitap, maddeyi ön plana alan filozofları Aristotelesçi sol diye bir kategoriye dâhil etmesi anlamında ilgi çekicidir.